

Det danske Agerbrugs Fremskridt siden 1769.

De første Hundrede Aar under Enevælden havde ikke været heldige. Krigene, de staaende Hære og kostbare Flaadebygninger i Fredstid og de store Udgifter til Hoffets Pragt og Glands og til den centraliserede Regjering paalagde nye Byrder, der ofte ved Hjælp af de bekvemme nye faste Skyldsætninger ensidig fordeltes paa Bordejendommene, og som ikke sjælden steg saa højt, at de for store Dele af Landet endogsaa opslugte al Rentindtægt og dermed hele Ejendommenes Værdi. Det Væsentlige for et Land med Datidens almindelige Udvikling er altid Produktionen til eget Forbrug; men det fortjener dog tillige at bemærkes, at heller ikke Handelsforholdene vare gode. I den første Halvdel af det 18de Aarhundrede, indtil 1765, havde hele det vestlige Europa en sjælden Række frugtbare Aar og dermed forholdsvis lave Priser paa Agerbrugets vigtigste Produkter og især paa Korn. God almindelig Høst er altid et tvivlsomt Gode for Landmændene, fordi Prisen paa en saa lidet elastisk Fornødenheds-Gjenstand ordenligvis synker i stærkere Forhold, end Mængden er taget til. Men den bliver til et tvivlsomt Tab for det enkelte agerbrugende Land, der, som Danmark i den første Halvdel af det 18de Aarhundrede, ikke fulgte med i den almindelig rigere Produktion. Bejrliget har næppe i samme Grad været gunstigt som i England og andre vestligere Lande. Vist er det, at Agerdyrkerens ved den historiske Udvikling og den dermed følgende Lovgivning skabte bor-

gerlige Stilling var mange Gange flettere end i England og Holland. Enevælden havde formindsket Adelsens Dngtighed ved at fortrænge den fra Styrelsen af Samfundets almindelige Anliggender og ved at sætte en lidet selvstændig Hofadel istedetfor uafhængige, arbejdende Mænd omkring i Landet, og istedetfor at frigjøre Bønderne, deltog den kun med Adelen i at beherske dem. Den havde begyndt med at indsee, at den for sin egen Skyld maatte forbedre den økonomiske Tilstand; men den havde, efter Tidens Grundsætninger om de ædle Metaller, som den eneste Rigdom, og om den særlige Vigtighed af de Erhverv, der iøjnefaldende kunde tjene til at forøge Pengenes Mængde i Landet, hidtil alene søgt at begunstige den finere Industri og den indenlandske, især den oversøiske, Handel; og de mange Monopoler og Privilegier, hvormed man søgte at opnaa disse Formaal, og som vel kulminerede, da Frederik den 4de endog saa vilde indskrænke al Handel med saa almindelige Artikler som Salt, Tobak, Vin og Brændevin til Kjøbenhavn alene, vare især dog til Skade for Agerbruget, hvis Forbrug de fordyrede, og hvis Affætning de formindskede. For at fuldstændiggjøre Elendigheden hjemføgte man endelig i Midten af Aarhundredet af en Række ødelæggende Creatur sygdomme, gjentagne Gange Kvægepest, Faare sygdom og Heste død. Det var paa engang en naturlig Følge af den hele Sammerlighed og tillige dennes Toppunkt og Slutning.

Enhver nærmere Betragtning af Agerbruget for hundrede Aar siden maa begynde med Lovgivningen; nu ligger Tyngdepunktet hos Individerne, dengang var Statens Bud Hovedsagen. Det er her Lovbudene om den personlige Ufrihed, der ere Hovedulykken. Stavnshaandet, som for hele Landet var blevet sat istedetfor det gamle Bornefkab paa Sjælland og Smaaøerne, er nærmest en militær Foranstaltning, men er som bekjendt tillige Grundvolden for hele den borgerlige Tilstand. Selve Udskrivningen er ofte tilstrækkelig til at jage det unge Mandfald ud af Landet; man maa undertiden ved Nattetide omringe de Steder, hvori man har erfaret, at unge Karle op-

holde sig, for at indfange dem til Soldater; det er jo undertiden endogsaa for ligefrem at bortfælde dem til fremmede Fyrster som Rejetropper, at man udskriver dem. Men Hovedsagen er dog, at Godsejerne ved denne Indretning have et Middel til fuldstændig at beherske Bondestanden. De kunne tvinge dem til at tage Gaard paa de af dem forekrevne Vilkaar; man har, som overalt i de Lande og til de Tider, hvori Ufriheden har været størst, indført det lange Fæste, her Livsfæstet, først for Mandens og senere tillige for den ugifte Enkes Livstid, men det er væsentlig kun et Middel til at holde Bonden ved Jorden og ved Hovetarbejdet. Som Monrad engang har sagt „Nu holder Bonden paa Jorden, dengang holdt Jorden paa Bonden“ —; og selv om det er sandsynligt, at det ikke var tilladt at forhøje den aarlige Afgift eller Landgildet, har dette dog ingen Betydning, dels, fordi Landgildet — ussel som Tilstanden er — kun giver Anledning til Nedsættelse, ikke til Forhøjelse, dels fordi de to andre Afgiftsformer, Indfæstningen og Hovetiet, ikke have nogen fast Størrelse. Den personlige Afhængighed medfører det ubestemte Hovet — Bonden tvinges til at tage Gaard paa hvilken som helst Betingelse —; men dette er atter den værste af al Afhængighed, at Bonden er pligtig til at gøre, hvad Arbejde der er Brug for. Ved Siden af Herremanden staaer ofte Staten ikke blot med Skatter, men ogsaa med Egter og Bejarbejde; blandt Andet paa-begyndes de store sjællandske Kongeveje i denne Tid og lægge undertiden Beslag paa Bondens halve Arbejdskraft. Resultatet er altfor ofte her som i andre Lande, at Herremanden og Staten dele Bondens Arbejdskraft uden anden Grændse end den yderste, hvad der kan faaes, og man staaer da ved Trældommens sædvanlige Slutning: „Hællere sove sig arm, end slide sig arm.“ Dette gjælder næsten hele Almuen. Thi som bekendt er næsten al Bondejord forlængst gaaet over til Fæste; det har paa forskjellig Maade været en Følge af Tidernes Ugunst, hvor Afhængighed var Regel, og hvor Jorden altfor ofte ingen synderlig Værdi havde for Ejermandene, og det har

vel navnlig været Resultatet af den mærkelige almindelige Sammenblanding af Kronens offentlige Ret over Gaardene med Godsejernes private Ret. Og selv de faa Gaarde, der ere vedblevne at være Selvejendom, ere ikke anderledes frie end at ogsaa de svare baade Indfæstning eller Husbondhold, Landgilde og Hoveri; Afhængigheden er i den Grad Dagens Orden, at den fulde Selvejendoms Begreb næsten ikke mere eksisterer i Danmark.

For at have et klart Billede af Tilstanden maa man gjenkalde sig de bekjendte Træk: Almuens hele retsløse Tilstand, Herregaardspolitiet samt Godsejernes Virke- og Skifteret, alle de enkelte Ulemper ved Hoveriet og ved Tiendeydelsen i Kjarven samt endelig hele Jordfællesstabet. Hoveriet hindrer Bonden i hans Drift, det spilder Tid og Kraft paa de lange Veje, og det er navnlig, især hvor Behandlingen er mildest, en uhyre Skole i Dovenskab for hele Befolkningen, der arbejder uden at have Interesse for sit Arbejde; det er om muligt endnu uheldigere for Herremændene end for Bønderne: de spare Driftskapital ved selv at kunne nøjes med mindre Heste- og Menneskekraft, men faae kostbart og usselt Arbejde istedet og forhindres i mangehaande Fremskridt. Kvægtienden er forvandlet til en Pengeafgift; men Tiendeydelsen af Kornet i Kjarven nøder endnu Bønderne til at høste paa engang uden Hensyn til den forskjellige Modenhed og tvinger dem ofte til ved Mejnning eller Indkjørsel at vente paa Tiendetallerens Vejlighed; de spille Tid i den travle Høst med at kjøre Kornet til Herregaardene, og det Tab, de lide ved at miste Straaet til Foder og Gjødning, opvejes ikke af den Fordel, Herregaardene have ved denne Sammenhobning; endelig forhindrer Afgiften som en Ydelse af hele Grøben mangfoldige Forbedringer, der i og for sig vilde betale sig, men som ikke kunne taale denne Skat, der jo tages ikke blot af Nettoudbyttet, men tillige af den Del af Udbyttet, der kun erstatter Omkostningerne. Og endelig er Fællesstabet Formen for største Delen af Jordens Drift. Herregaardene have i Reglen deres Jorder mere for sig; det er tildels

derved, de og deres Ejere i sin Tid have havet sig; men de have endnu i Almindelighed deres Skove, ikke sjælden tillige deres Græsning, ja ofte endog saa enkelte Agermarker i Fællesskab med Bønderne. Husmændene have slet ingen Jord, kun lidt Græs til en Ko og et Par Faar; men hvad værre er, de have ofte heller ikke noget Arbejde, fordi kun Lidet gjøres, og ere hyppig en stor Del af Aaret henviste til at leve af Tiggeri. Bondejorden ligger paa forsvindende Undtagelser nær alt i Fællesskab. Jorden er delt i Overdrev eller Enge til uafbrudt fælles Græsning og i Agermarken, hvor hver Mand har sin Jord paa mange, 20—30, ja indtil 80 forskjellige Steder — hver havde jo faaet et Stykke af hver Plet Jord, der var forskjellig i Bestaffenhed, eller som var optaget til Dyrkning paa forskjellig Tid —; ofte ere Stykkerne tilmed uhyre lange, smalle Agre, og de nderste Dele ligge i lang, undertiden i Miles Afstand fra de i Byerne samlede Gaarde. Det er ikke blot de enkelte Byers Gaarde indbyrdes, men det er tillige selve de forskjellige Byer, hvis Overdrev og Fælleder ligge i Fællesskab med hinanden, ja som endog saa have Parter i samme Indmarker. Der er i det Hele den utroligste Sammenblanding mellem de forskjellige Agerbrug, de forskjellige Kettigheder og de forskjellige Ejendomme. Hvem anerkjender nu ikke hele dette Fællesskabs mangehaande Ulemper? Fremstridt for den Enkelte — og næsten ethvert frivilligt Fremstridt maa jo begyndes af Enkelte — blive i Almindelighed fuldkommen umulige; han maa følge den almindelige gamle Driftsmaade, han kan ikke benytte, ja som oftest ikke engang selvstændig behandle sin Brakmark — den fælles hvilende Mark benyttes jo til Græsning af Byens Kreaturer i broget Forening: slet ringede Svin, Gjæs, Faar o. s. v. —; han maa høste, naar de Andre høste, uden Hensyn til, om han mulig ellers efter sin Jords Bestaffenhed vilde havt mere Fordel af at faae senere, eller om hans Sæd selv uden dette alene paa Grund af Loddens Belligenhed eller Bestaffenhed er modnet sildigere — naar de Andre have høstet, bliver jo Evret opgivet —, og selv om han

hertil vilde benytte Kornvangene, kunde han af samme Grund dog ikke dyrke Rodfrugter eller andre Værter, som skulde indsamles efter den almindelige Høst. Al Hegn og Fred er en Umulighed, og selv Ukrudet vandrer fra den ene Ager til den anden, ikke engang ren Sæd staaer det i den Enkeltes Magt at bringe tilveje. Hertil kommer nu Banfæligheden ved alle større Arbejder, som de lange Markvejes Forbedring, og vel især ved al Afgravning — der skulde nu tilvejebringes almindelig Enighed derom —, og hertil kommer fremfor Alt alle Ulemperne ved Kreaturernes Hold. Græsningen paa Overdrevene er slet — de bestandige Græsninger regnes at give omtrent $\frac{1}{3}$ mindre end de kortvarige, og her var Forholdet sikkert endnu mange Gange slettere —, og den bliver end værre derved, at Kreaturerne, hvor de ikke gaa ude om Vinteren, dog ialfald sættes tidlig ud og forfultne, som de ere, næsten aldrig tillade Græsset at faa Kraft. Ingen vil spare, thi det blev ikke til egen Fordel, han sparede. Racerne blive slette, dels fordi Dyrerne i for ung en Alder tillades at parre sig, dels fordi ingen Forædling kan finde Sted, hvor alle Kreaturerne gaa løse imellem hinanden. Endelig er den Driftsmaade, Fællesfabet benytter, og som navnlig er knyttet til de varige Græsgange, slet eller ialfald i højeste Grad extensiv, kun lidet frembringende. Det er Trevangssystemet, som det kaldes efter dets sædvanlige Form: Hvile, Byg og Rug eller paa nogle Steder, Hvile, Rug og Byg, og det er i ethvert Tilfælde saa at sige overalt paa Verne — selv hvor man har Allsædjorder med en Tomarkdrift, eller hvor Skifternes Tal forøges, som undertiden paa Holland med en Vertemark eller, som det især hyppig er Tilfældet, med et Havrestifte — den stadige Kornavl System. Der samles kun liden Gjødning, og man nøjes da med at gjøde de nærmeste Dele af Indmarken, medens de længere bortliggende ugjødede benyttes til 2 Mars Havre istedetfor til Byg og Rug eller endog derefter for nogen Tid helt opgives, naar de ere altfor udpinte. Foldene blive kun faa; selv for nogle af de bedste Egne opgives 3—4 Fold som det Almindelige, og for hele Landet

kunde Middelhøsten vel ialfald ikke sættes over 5 Fold; Angivelserne ere vel for nogle Steder højere, især for Hovedgaarde og de jordegne Bønderes Gaarde, men de gaa atter ikke sjelden ned til 2 Fold. Den evige Bæren Sæd og slet behandlede Brak lader Ukrudet tage Overhaand; Landets bedste Hoveder opfordres til at anstrænge sig og finde paa Raad, da „de gule Morgenfruer“ vare komne ind i Landet og tilsidst havde udbredt sig i den Grad, at de mange Steder truede med at kvæle al Sæd. Der kunde nævnes endnu andre Ulemper ved Fællesskabet, den hyppige Anledning til Trætter og Processer om Brugsret og Markeskjel, den Svir og Drif, de Sammenkomster, hvorved Alt skulde bestemmes, gave Lejlighed til, de farlige store Udsvaader i de samlede Byer og endnu Mere. Og lad være, at der ved Siden af alt dette kunde nævnes adskillige Fordele — den aandelige Udvikling, der følger med Samlivet, og den ejendommelige Samfundsaaend, hvorved Almuen endnu i det Gode og i det Onde udmærker sig, maatte vel især fremhæves —, saa kunde, hvorledes Forholdet end havde været før, Afgjørelsen nu i Midten af det 18de Aarhundrede kun blive i højeste Grad til Ugunst for hele Fællesskabets Indretning.

Næsten overalt, hvor Udviklingen er meget ringe, findes der en helt anden Art af Fællesskab, idet Ejer og Bruger dele Jordens aarlige Udbytte. Det er en vis raa Asfociation, som altid medfører mange Ulemper, men som ejendommelige Produktionsforhold undertiden vedblivende bevare, som den Dag i Dag ved Sydens „Forpagtning til Hælvten“ eller „Métayage“. Bort gamle „Brydie“ væsen var tilbels noget lignende; det var nu forlængst overalt vejet for Fæstevæsenet, som med alle sine Mangler dog var en bedre Brugsform. Men endnu møde vi dog i Midten af forrige Aarhundrede adskillige store Exempler paa denne ufuldkomne Asfociationsform. Det er saaledes i mange Egne altid Skik og Brug at lønne Tjenestekarlene med Afgrøden efter en vis Mængde Udsæd, og man klager undertiden meget over Vansteligheeden ved at ombytte den Skik med en bestemtere Pengekontrakt; Lovgivningen forbyder den, men den

bestaaer i enkelte jydste Egne endnu for knap en Menneskealder siden. Husmændene faae deres Gjødning udkjørt paa Bondens yderste Agre, hvor de faa efter lidt Gjødning faae Lov til selv at høste de første eller næstførste Afgrøder. Har en Husmand tilfødig lidt Penge, anvender han dem ofte til at laane Bonden Sædekorn mod det halve Udbytte. Bonden var overalt ingenlunde kommet til det rene bestemte Pengekontrakts Standpunkt.

Paa de udenfor Fællesstabet drevne tiendenydende Hovedgaarder staaer Produktionen vel adskilligt over Bøndergaardenes; men selv her er dog den hele Drift i Almindelighed ikke meget afvigende fra den sædvanlige; man benytter paa Hovmarkerne ofte helt igjennem den samme Fremgangsmaade som den, Hovbønderne bruge hjemme. Ogfaa her er endnu som i Balde-
marernes Tid Trevangskiftet eller dermed beslægtede Systemer det sædvanlige, og kun nogle faa spenst og enkelte andre mere fremskredne Gaarde have forladt det. Man indtager stadig paa Herregaardene, saavel som til Bønderbyerne en Del ny Jord til Dyrkning; man har gjort det Samme i den foregaaende Tid, og mange Forfattere omtale med Stolthed, hvorledes man har udvidet Arealet ved at sprænge Sten, rydde Træer og Buske og i det Hele ved Opdyrkning; Pontoppidan regner 1759 siden Matriklen af 1688 en Forøgelse af over $\frac{1}{8}$, Andre regne endnu meget Mere; men selv dette Fremskridt er med den bestaaende Drift af noget tvivlsom Bestaafenhed. Man har derved formindsket Græsningsjorderne og samtidig forøget det Areal, der skal have Gjødning. Virkelig synes denne Forandring paa Verne at forvolde adskillig Banfelighed, medens man i Inland vedblivende har et forholdsvis bedre Forhold mellem Græsning og Sædeland. Kløveren havde kun enkelte fremadskridende Mænd, som Grev A. G. Moltke og Baron Lehn netop bragt i Brug paa enkelte Steder. Selv Hveden var først isærd med at vandre fra Smaaøerne, hvor den hidtil alene havde været i Brug, omkring til de andre frugtbare Dele af Landet. Endnu var den svære gamle Hjulplow med mange Heste for det almindelige Redskab. Intet er nu vel mere en Maalestof for et Agerbrugs hele Standpunkt end de Kreaturer,

det benyttet, og her er det da vel atter det almindelige Trædyr, for de danske Der altsaa Hesten, man først maa vente at see udviklet. Her foreligger nøjagtige Oplysninger, idet Brasch's Bemmetofte Historie, er istand til at opgive det gennemsnitlige Maal paa 1200 Bønderheste i en af de mere frugtbare sjællandske Egne. Det var i 1759 efter vort Maal kun 7 Kvarter eller $1-1\frac{1}{2}$ Kvarter under de almindelige smaa islandste Heste. Dette var uforklarligt, naar man ikke vidste, at Bøndernes fleste Heste ofte selv om Vinteren maatte leve af Skovens Kviste for kun i den allerhaardeste Tid at faae lidt Halm henkøbt paa Møddingen. Som Udviklingen allerede dengang var meget større i Fyen end i Sjælland, saaledes var ogsaa de fynske som de jydskste Kreaturer allerede da bedre end de sjællandske; men selv den fynske Hesterace er dog endnu dengang kun en Race af Klepperter. Det var da intet Under, at man af disse „Udgangssøg“ maatte bruge 6—8 Heste for en af Datidens Plove. Studeholdet havde dengang mere Betydning end nu, dels fordi man efter Forholdene ofte havde mere Fordel af at nøjes med disse billigere Trædyr, dels fordi man med de flettere Samfærdselsmidler bedre kunde transportere sit Overflud bort i den mere koncentrerede Form af levende Stude. At Studeholdet med Studehandlen netop dengang forholdsvis florerede, maa dog for en ikke ringe Grad tilskrives dels Kvægsyngens Virkninger i Holland, dels Periodens lave udenlandske Kornpriser, der gjorde det vanskeligt at udføre Korn. Det spillede en stor Rolle i Inylland, hvor det er mærkeligt at finde Kjødet berømmet for de samme Egenskaber, man endnu den Dag i Dag i Udlandet roser det for; det havde endnu Betydning for Sjælland, navnlig for de indre Dele af Den; men det var paa Fyen allerede paa de fleste Gaarde veget fra større Mejerier. Atter her havde uheldige Lovbud grebet ind; som man havde ødelagt Kornhandlen ved at ville regulere den og navnlig skadet Udviklingen ved at fikke selv det fletteste danske Korn det norste Marked, saaledes havde man som bekjendt ogsaa bundet Kvæghandlen og Studeholdet ved kun at tillade Sæde-

gaardejere og Kjøbstadborgere at staldfede Stude og ved atter at forbyde andet Kvægs Udførsel. Nøjagtige Angivelser af Frembringelser og Udførsel har man selvfølgelig ikke fra hin Tid; men man har forskjellige Overslag og Beregninger, blandt hvilke navnlig maa fremhæves et af den bekendte Pontoppidan i hans „Økonomiske Balance“. Pontoppidan anslaaer den samlede Værdi i Kongeriget og Slesvig til $8\frac{1}{2}$ Mill. Tdr.; men hans hele Beregning er vistnok, som afdøde Prof. Holst har udviklet, i flere Retninger altfor høj; den samlede Høst for Kongeriget alene kan i Gjennemsnit vel næppe anslaaes højere end til $5\frac{1}{2}$ Mill. Tdr. Udførslen fra Kongeriget og Slesvig regner han af Kornvarer til mellem 5 og 600,000 Tdr., omtrent lige meget af Vintersæd, Byg og Havre, til en Værdi af ialt over 1 Mill. i vore Penge og en idetmindste ligesaa stor Værdi af solgte Heste og Stude; Studenes Værdi heraf var de $\frac{2}{3}$, og i Antal var der 4000 Heste og 32,000 Stude. Studene anslog han til en Middelpriis af 23 Rdl., de større Kavalleriheste, der udførtes fra det nordlige Jylland og fra Haderslev-Koldingegnen, til en Middelpriis af henved 100 Rdl. i vore Penge og det større Antal mindre Heste fra andre Dele af Jylland og Fyen til c. 50 Rdl. Ogsaa i disse Overslag er der dog sikkert adskillig Overdrivelse. Efter Toldlisterne udførtes der 1763—71 fra Kongeriget, foruden godt 50,000 Tdr. Malt og en ligesaa stor Mængde Ærter og Boghvede, kun lidt over 300,000 Tdr. Korn, hvoraf omtrent Halvdelen Byg og knap 3000 Tdr. Hvede. Hesteholdet var meget større end nu, men Kvægstanden udgjorde efter en Tælling af 1774 kun omtrent $\frac{1}{2}$ Mill. Stkr. eller under Halvdelen af det nuværende Tal, og Udbyttet var naturligtvis endnu mindre.

Ogsaa for Agerbrugets Skuld vilde det have været af Interesse, naar man kunde danne sig et Billede af den hele Tilstand, hvori Befolkningen da levede. Levemaaden hos vor Almue var allerede da fuldkommen saa god som hos de fleste andre af Datidens Arbejdere; den spiste Flæsk og Kjød, drak nogenlunde Æl og havde gode bløde Senge. De bedre stillede Klasser ud-

mærkede sig allerede da ved forholdsvis at anvende Meget saavel paa at leve godt og magelig, som paa Udgifter til Forfængelighed eller „social Luxus“. Af Klæder, Bohave, Bolig og i meget Andet brugte Almuen dog mange Gange mindre end nu. Det er noget længere tilbage, at det berettes om et helt Herred, at kun to Gaardmænd i hele Herredet ejede Støvler. De velhavende mere Klasser stode navnlig tilbage i al sand Komfort. Karakteristisk er hele Brugen af det billige Træ til mangfoldige Ting, hvor man senere benytter Jern eller andet bedre Materiale, til Bygningerne, til Husgeraad, kun uendelig lidt Jernbeslag paa Bognene, paa Plovene o. s. fr. Bøndernes Beboelser ere for største Delen af Ler, som aarlig regner ned for atter at klines op og saa ofte igjen at falde ned, saasnart Vinteren begynder. Selv paa Brændsel har man ofte i den Grad Mangel, at Almuen i mange Egne paa Verne maatte brænde Halm istedetfor Træ, ligesom Kjøbenhavn ogsaa efter Pontoppidans Angivelse med den halve Menneftemængde behøvede endogsaa større Tilførsel af udenlandst Brænde end nuomstunder. Stovene indtog endnu dengang et flere Gange større Areal end nu, men den ødelæggende Græsning af forsultne Kreaturer til enhver Tid af Aaret ødelagde næsten al Tilvæxt. Bejene vare i mange Egne aldeles ufremkommelige en stor Del af Aaret, og den gode Kongevej i Nordsjælland var en Tid lang spærret for Publikum. Af Undervisning modtog Almuen næsten ingen, og en stor Del af de Embedsmænd omkring i Landet, der skulde have baaret Dannelsen og hele Udviklingen oppe, stod vel altid paa et meget højere socialt Trin overfor den øvrige Befolkning end vore nuværende Embedsmænd, men stode ofte yderlig lavt i Moral og Intelligens.

Den største sociale Forstjæl mellem da og nu var ganske vist den, at Gaardmandsstanden dengang hørte sammen med Husmændene og andre Arbejdere. Disse vare flettere stillede end nu, fordi deres Løn var lavere, og navnlig fordi de hyppigere maatte være uden Fortjeneste. Men Bonden stod dog i de fleste Egne væsenlig paa ganske samme Trin. Folk foretrak jo

ikke sjelden at være Husmænd fremfor at tage Gaard til Fæste, og Fæstere frabad sig atter undertiden den Gave uden Bederlag at blive Gaardejere.

Ikke faa af Datidens Tilstande vil man mulig danne sig den fuldstændigste Forestilling om ved at see paa de Forhold, man undertiden den Dag i Dag finder i vort Naboland Sverig. Danmarks Agerbrug kom flere Menneſtealderer efter Englands, men Sverig er atter i flere Henseender Menneſtealderer efter os. De have en fri Lovgivning og intet Agerfællesſtab, men i andre Retninger er der ofte stor Lighed: den sødſle Anvendelse af Arbejdskraft under Hoveriet, Exempler paa uforſigtig Forøgelse af Agerjorden paa Græsningens Beføstning, de ſmaa Vogne, de ſmaa, men udholdende Udgangssøg, Udælggelse af Træværten ved overdreven Græsning, fremfor Alt vel hele Tilstanden, naar Uaar træde ind, Mangel af Sædekorn, Sulteføde af Kreaturer, Dødelighed o. m. A., Alt Følge af den hele lave Udvikling.

Det er vistnok altid Tilfældet, at Tilstandens Slethed stærkest træder frem ved de Kriser, den fører med sig, fordi den mangler Modstandskraft: Rækker af Misvæxtaar, der kun kunne forklares ved den ſlette Jordbehandling og ved Jordens Udpining, derpaa Sygdomme og Dødelighed baade af Kreaturer og Menneſter. Det forſømte Agerbrug kan tidt direkte forklare den stadige Sygelighed — ſom naar f. Ex. forrige Aarhundredes uafgravede Holland var ſaa berngtet for ſin Feber, at Folk, der ſkulde rejſe derned, toge Afſted med deres Venner næſten ſom ſenere Folk, der ſtulde til Guinea —; men det er dog navnlig klart, at den dermed følgende stadige Fattigdom, ſaaavelſom den af og til indtrædende fuldstændige Mangel nødvendigviſ maa forøge Dødeligheden og i det Hele formindſke Befolkningen. Datidens Forfattere, ſom i ſaa høj Grad beſtjæftigede ſig med Befolkningsforholdene, have ikke Ret i de Slutninger, de komme til, men have god Grund til at ængſtes ved at betragte Befolkningens ſtilleſtaaende eller undertiden endog aftagende Tal.

Da Tidsalderens Fejl og Brøst endelig ere paa Højdepunktet, kommer den naturlige Reaktion. Det gaaer hos os, som i andre Lande, og det med Agerbruget, som paa de fleste andre Omraader. Den eneældige Tid er med Ludvig den 15de og Madame de Pompadour endelig kommet saavidt i Egentjærlighed, Fordærvelse og økonomist Ødelæggelse, at den frie Tænkning og dens Reformer bryde frem. Allerede selve det Gamle og Fordærvede søger at finde sin Fornyelse ved at vende sig mod det Naturlige. Det gaaer som i Romerrigets Tid, da man begyndte at sværme for Hyrdedigte, og da Forfatterne gave sig til at skrive om „re rustica“ eller om Landbosforholdene. Den merkantile Retning med sin overdrevne Yndest af Industri og Handel var en naturlig Reaktion mod det middelalderlige Landaristokrati. Nu vænnede man sig atter af Smag fra det Forfinede til det Naturlige og af Forstand fra den skadelige Begunstigelse af Industri og Handel til det forsømte Agerbrug. Det er i 1756, at Ludvig den 15des Rivlæge Quesnay skriver sin første Artikel i Diderots og d'Alemberts Encyklopædi og dermed grunder den under Navn som af „Økonomister“ eller „Fysiokrater“ berømte økonomiste Skole, som skulde begynde den egentlige økonomiste Videnskab, som skulde udrette Saameget for økonomist Frihed, og som i den Grad fremhævede Agerbruget, at den endogsaa i det og de dermed beslægtede Erhverv saae den eneste Frembringelse af sand Rigdom. Det er paa samme Tid, at Pontoppidan og N. G. Moltke hos os have udvirket Frihed til at skrive om økonomiste Forhold, og at der da i vort Fædreland begyndte at fremstaa en omfattende økonomist Forhandling, vi hverken før eller siden have seet Mage til. Rundt om i Landene oprettede man, tildels under Fyrsternes Beskyttelse, Agerdyrkningssekskaber; man gjør det i England 1753, i Frankrig 1761 og hos os 1769. Det er i Begyndelsen fra de Levendes Side især den tekniske Side, selve Agerbruget, man lægger Bægten paa. Det er hos os, foruden en bedre Drift, først og fremmest Fællesskabet man søger at indskrænke eller ophæve; det er herfor, man oprettede en Landvæsenskommission i 1757,

og det er udelukkende hermed, Lovene i den første Tid beskæftige sig. Man gaaer imidlertid snart videre og vender sig navnlig mod Godslovgivningen.

Her i Danmark ere vi strax med i den almindelige europæiske Bevægelse. Dygtige Fremmede, som Deder og Reverdil, skrive og udøve Indflydelse; Chr. Reventlow studerer i Tydskland: over Montesquieu er der i Sorø holdt Forelæsninger af Sneedorff, og det er ikke blot Tnge Rothe, der er vel kjendt med Datidens udenlandske Litteratur. Ogsaa mange andre af de Mænd, der lede Udviklingen, have ikke forgjæves læst Mirabeau den Ældre og andre økonomiske Forfattere. Det var overalt Oplysningsperiodens sædvanlige Anstuelser, der stærkt gjorde sig gjældende ogsaa hos os, men som ganske vist hos dem, der her traf Afgjørelserne, i det Hele gjorde sig gjældende ved Maadehold og Hensyntagen til det Væstaaende.

I Aaret 1761 havde allerede Bønderne paa Dronning Sofie Amalies Gods Hirschholm efter Grev Stolbergs Raad faaet Arvefæste og Hoveriet og Tienden forandret til en Pengeafgift. Fra 1764—67 er det, at Statsminister Bernstorff efter sin berømte Brodersøns Tilskyndelse med største Held lader det forfaldne Gjentofte blive udfikstet af Fællesskab, befriet fra Hoveri og Tiende mod en Pengeafgift og endelig givet Bønderne til Arvefæste. Andre Forsøg — Etatsraad Vindencrones paa Gjorslev er maasse det bekjendteste — ere imidlertid i Begyndelsen alt Andet end heldige, fordi de kun gennemføres halvt og uden tilbørlig Forberedelse. Kjøbenhavns Magistrats Gods fik Arvefæste, men ikke som ellers med Ret til Salg og Pantfætning. Paa Krongodset gives strax efter Kristian den 7des Thronbestigelse uden Forhøjelse i Afgifterne Arvefæstestjoder til Bønderne paa daværende Kjøbenhavns Amt. Da man for at dække Omkostningerne ved de store Rustninger mod Peter den 3die af Rusland 1764—74 bortsolgte alle Krongodser udenfor det nordøstlige Sjælland — Kongen ejede endnu dengang $\frac{1}{6}$ af hele Kongeriget's Hartkorn —, var der nogle enkelte Egne, navnlig Koldinghus Amt samt nogle Distrikter paa Fyen og Møen,

hvor Bønderne selv købte deres Gaarde; medens man i Hertugdømmerne snart gjorde det til Regel at udparcelere Godserne, blev det imidlertid i Kongeriget, hvor Tilstanden var mere tilbage, det sædvanlige, at man solgte i samlede Godser, og Bøndernes Tilstand blev da ofte endogsaa værre end før ved forøget Hoveri og andet strengere Regimente, skjøndt dette i nogle Tilfælde ganske vist med Held netop sporede dem til større Anstrængelse. Man gik ikke til nogensomhelst tvingende Bestemmelser for de Private, men indskrænkede sig til i Aaret 1769 uden Resultat, at opfordre til at indfri Ejendom og til at love de saakaldte komplette Sædegaarde, at de maatte beholde den Skattefrihed, der var betinget af Bøndergodssets Bevarelse, selv om de solgte til Arvefæste, naar de vedblev at indestaa for Bøndernes Skatter. Efterat den Struenseeske voldsomme Reformperiode hurtig havde faaet Ende, og dens Lovbud om Bondestanden, om Hoveriet, som saameget Andet atter var taget tilbage, staaer Landbologivningen endelig i hele den Guldbergske Tid næsten atter ganske stille. Kun paa Fællesskabets Ophævelse arbejder navnlig kun J. G. Moltke kraftig videre; man giver hver enkelt Lodsejer Ret til at kræve, at hele Byen skal bекoste Udskiftningen, og man lover Bygningshjælp til den kostbare Udskiftning. Det er da først i Tidsrummet fra 1784 til ind i dette Aarhundrede, under Kronprinds Frederiks Regimente, at den egentlige Landboreform foregaaer. Man begynder med forsøgsvis paa Statens Godser i Frederiksborg og Kronborg Amter paa en fortrinlig Maade at reformere Landboforholdene for saa at ende med Arvefæste; man fortsætter dette paa de andre Ejendomme, der ere komne i Kongens Besiddelse, Baadesgaard paa Lolland, Petersgaard og tildeels paa Falster; kun paa Jægerspris og i Odsherred vilde Bønderne ikke have Arvefæste. Allerede 1786 gaaer man ved den store Landbokommisjons Nedsættelse over til den almindelige Lovgivning. Man ordner paa en gjennemgribende Maade det hele Retsforhold mellem Fæster og Godsejer, og man ophæver navnlig ved Stavnshaandet hele den personlige Afhængighed. Hoveriet gjøres bestemt og maa aldrig forhøjes.

og Tiendens Ydelse i Hjørven bliver i flere Henseender nærmere bestemt og omsider tilladt Yderne at forlange omsat til Penge eller Korn; man begynder med Opfordringer og gaaer først derefter til tvingende Bestemmelser. For at gennemføre Fællesskabets endelig Ophævelse træffer man de henfigtsmæssigste Bestemmelser og supplerer dem ved Love om Hegn og Fred, og man søger saavel ved Udskiftningen, som ved andre Lejligheder at opmuntre til at forsyne Husmændene med passende Jordlodder, helst af 3—4 Tdr. Land Middelfjord. Salg af Bøndergodset uden Skattefrihedens Fortabelse for Hovedgaarden tillader man paa nye og kun lidet bebyrdende Betingelser, og under de nye Konjunkturer med et saadant Held, at over $\frac{1}{4}$ af Landets Godsejere benytter sig deraf, og man støtter saavel disse som andre Foretagender ved Oprettelsen af en kongelig Kreditkasse og ved en betydelig Udvidelse af Enkekassen. Saavel Handelen med Korn som med Kvæg bliver befriet fra de mest trykkende Baand, og Staten opretter Magasiner for at tørre og rense Kornet. Naar nu hertil føjes en hel Række vigtige Bestemmelser paa Omraader, der ialfald ere af største Vigtighed for Agerbruget: om Vandafledning, om Bejarbejde — til hvilken Byrde de Privilegerede nu maa bidrage —, om Kornskattens Levering i Penge, istedetfor den besværlige Fremkjørelse med Korn in natura, om Fattigvæsen og Betleri og fremfor Alt vel om Almueskolevæsenet — ja selv den store frie Toldlov af 1797 og de friere Bestemmelser om Næringsvæsenet a 1800 bør vel nævnes —, kan man ikke undre sig over, at Tidsalderen var stolt af sit Værk.

Hvor utrolig meget Godt der end er skeet, har der ganstke vist dels fundet nogen Overdrivelse Sted ved at rose det — Foranstaltningerne stemmede med Tidens herstende Retning, og de vare dernæst udgaaede fra Magten, hvilken man altid lettest bliver tilbøjelig til at give sit Bifald, — dels er der ved Siden af det meget Rette ogsaa skeet enkelte Misgreb. Man viser sig undertiden smittet af de forskjellige Tidens Fordomme, som man navnlig endnu hos os delte med tydske de „Kameralister“ — for at nævne et enkelt Exempel, træffer man ikke sjældn i flere af

Datidens Love Noget af de falske Forestillinger om Betydningen af en tæt Befolkning og om det Rette i kunstig ved Udstykning og paa andre Maader at forøge dennes Tal. Man er fremdeles ikke altid fri for Tidsalderens „sentimentale Humanitet!“ Set og andet enkelt mindre Punkt gaaer man vel ogsaa lidt voldsomt frem og viser sig at høre til den rene Fornufts Tid, men andetseds omstyrtes det politiske Samfund tilligemed det sociale. Især er man dog, som naturligt er for Absolutismen og for den under Absolutismen udviklede første Udgave af frifindet Tænkemaade, endnu altfor tilbøjelig til selv at ville regulere. Man indskrænkede sig ikke til at frigjøre Bonden og til at firkte hans Retsstilling; Chr. Colbjørnsen troede det tillige rigtig at fastslaa eller at indføre Fæstetvangen eller Forpligtelse til at give Gaardene i Fæste paa Mandts og Enkes Livstid eller i Forpagtning paa flere Liv eller paa 50 Aar; han kunde ikke forudse de Forviklinger, denne Bestemmelse vilde medføre. Selv Reventlow troede ikke blot at burde udstrække Udstiftningen af det fordærvelige Fællesskab til Skovene, hvor om mulig sikkert endnu flere Grunde talte for dets snarlige Ophævelse, men ansaa det tillige for rettest ved Fredskovsforpligtelsen at tvinge til streng Bevarelse af Skoven; han saae ikke, at det, der i Ojeblikket nærmest var en Tvang for Ejerne til med Kraft at varetage deres egen Interesse, snart under Udviklingen vilde blive et Baand paa Landets økonomiske Kræfter, paa dets Kapitaler, paa dets Agerbrug og paa Udviklingen af frivillig Træplantning, ja at det endogsaa vilde skade Udviklingen af den af ham selv anbefalede økonomiske Skovdrift. Et stærkt Exempel paa Reguleringen er endelig den hele vilkaarlige Ordning af Udstykning og Sammenlægning, som ganske vist navnlig formuleres i Forordningen af 1819. Det er dennes i Praxis vigtigste Indskrænkning, at ingen Bondegaard ved Salg maa formindskes til under 40 Tdr. Ld. Middelfjord. Det er en Bestemmelse, som strax bliver til ikke faa jndste Bønders Ruin, idet de i den følgende flette Tid forhindres i at redde sig ved at sælge Lodder fra Gaardene; den skaber Leje- og Fæstehuse

istedetfor Udstyknng til Ejendom, og den er endnu den Dag i Dag i det Hele taget den vigtigste Hindring for den frie Vævælgelse, baade for Sammenlægning og Udstyknng.

At det samlede Resultat af Reformerne i Tiden efter 1786 var overordenlig godt, viste sig vidunderlig hurtig. Paa Kronborg og Fredriksborg Amt, hvor man havde begyndt, havde Statskassen havt en liden Binding, og paa samme Tid var allerede i de første ti Aar Bøndergaardenes Værdi steget til det Syvdobbelte! Og selv de private Ejendomme, hvor Forandringen dog sjælden havde havt samme Omfang, frembyde de mærkeligste Exempler paa Tilvæxt i Værdi. Vegtrup antager, at Ejendommene i Sjælland paa 16—20 Aar ialfald havde fordoblet deres Værdi; Gjeddesdal var i 20 Aar steget til 2¹/₂ Gange, og Petersgaard, skjøndt megen Skov samtidig var bort hugget, til 3¹/₂ Gange dens tidligere Værdi. Der var stor Forskjel paa Stigningen; Skovene vare stegne mest, og de senest udstiftede eller endnu slet ikke udstiftede Fæstegaarde mindst. Paa Sjælland regner Vegtrup i 1803 for sædvanlig Bønderjord en Middelpriis af 30 Rdl., for fri Hovedgaardsjord af 130 Rdl. pr. Td. Land, for gammel Selvejerjord eller Jord nær Kjøbenhavn ofte endnu højere Priser. Fra Fyen og Jylland nævnes lignende Exempler paa Fremgang i Priser, ogsaa der mest paa enkelte folgte Krongodsfer, men der synes ikke at være saa stor Forskjel mellem Bønderjord og Hovedgaardsjord, især ikke paa Fyen, der allerede meget tidlig havde forholdsvis høje Priser paa Bønderjord. I Kjøbeløv Sogn paa Volland angives en Td. Hartkorn Selvejerjord, for Udstyknngen til en Priis af 180 Rdl., i 1806 til c. 700 Rdl.; nu kan 1 Td. Hartkorn der i Sognet næppe sættes under 3000 Rdl. Mange Steder i Landet kjøbe Spekulanter Godser til stigende Priser, ofte alene for at udstykke dem til Bønderne, der atter kjøbe til højere Priser og staa sig derved. De er især, hvor Tilstanden iforvejen havde været bedst, i det vestlige og en Del af det østlige Jylland, at Bønderne have Evne

dertil, og at Selvejendom nu bliver Reglen og, som Wegner bemærker, tildels endogfaa grunder Rigdom blandt Bønderne.

At Jordværdien er forøget er intet Under; thi Udbytten er ofte steget i endnu højere Grad. For Bruttoudbyttet af Korn har man en firket Maalestok i Tienden, hvis Værdi ofte er steget til et flere Gange saa højt Beløb, ganske vist endnu Summer, der ere mange Gange mindre end det, der nu vilde være $\frac{1}{10}$ af Kornhøsten. Det samlede Udbytte af Korn anslaaes efter Begtrups Beregninger ved Aarhundredets Begyndelse til noget over 8 Millioner Tønder, eller omtrent 2 Millioner højere end paa Pontoppidans Tid. Udførslen af Korn regnes at være steget til 5—600,000 Tønder og Udførslen af andre Produkter at være tiltaget i endnu højere Grad. For Aaret 1819 anslaaer Profesør Holst det samlede Udbytte til omtrent 10 Millioner Tønder. Hele Agerbruget har begyndt at tage et vidunderligt Opving. Den Græsbehandling, som Peder Dre for over to Aarhundreder tilbage forgjæves søgte at indføre, begynder nu endelig at trænge igjennem. Markerne inddeles saaledes, at Jorden faaer længere Hvile, tildels saaledes at den besaaes med kunstigt Græs eller Kløver. En god Ko paa godt Græs kan ofte give ligesaamegen Mælk, som før 4 eller 5 i Overdrevet. Ogsaa Hestene begynde at blive bedre, saasnart Bonden ikke mere indskrænker sig til at holde 2 „Heste“ hjemme, medens han lader de andre „Hæster“ gaa i Stoven. Med den bedre Omdrift fører Brydning og Opdyrkning nu kun til Berigelse, ikke mere som før til Formindstelse af Gjødningen og dermed til fortsat Udpining af Jorden.

Ganske vist gaaer det ikke an at tillægge Landboreformerne alene Skylden for hele denne begyndende stærkere Udvikling. Ligefaa megen Skyld have vistnok Periodens samtlige gode Konjunkturer, fremfor alt de gode Produktpriser i Udlandet, den blomstrende Handel under Neutraliten og den større Penge- mængde. Navnlig vare Priserne stegne efter de nordameri- kanske Fristaters Løsrivelse fra England efter den store Krig.

Fra 1818 gif Kornpriserne og Konjunkturerne meget langt til-

bage. Nu var der tilmed ogsaa i andre Lande steet betydelige Fremstridt i Agerbruget — man behøver jo blot at erindre Navne som Sinclair, Arthur Young og Thaer. Frembringelsen var allevegne steget umaadeligt og Faldet i Priserne blev da desto større. Det var især i de flettere Egne, hvor Nettoudbyttet er en mindre Del af Bruttoudbyttet, og hvor det derfor i Særdeleshed bliver paa-
 virket af Priserne, at Ejendommene sank med 100 pCt. eller derover. Men allevegne gik deres Værdi betydelig tilbage. Besiddernes Tilstand blev saameget desto flettere, jo mere Paa-
 pirspengenes Kurs blev bedre, fordi deres Byrder derved fik større Betydning. Kreditkassen havde maattet ophøre at virke og det lykkedes ikke at oprette noget privat Kreditinstitut; Staten gav nogen Hjælp, men ikke tilstrækkelig, og man klagede tillige over dens Fordeling. Selvejerbønderne stode sig i Almindelighed bedst, da de havde kjøbt forholdsvis tidlig; men mange Godsejere mistede alt, hvad de ejede, og Staten maatte overtage store Besiddelser. Priserne gik ned indtil ind i 1826, og først helt ind i Trediverne begynder Tilstanden atter ret at bedres.

Samtidig ere næsten alle Landboreformer ganske standfede. Det er i hele Europa, at der efter 1815 i denne Henseende er indtraadt en stærk Reaktion. Man tillader ikke mere Hovedgaardene at sælge til ren Ejendom og dog at beholde deres Skatteprivilegium. Kongen benytter ikke Lejligheden til under de flette Konjunkturer at fremme Selvejendom ved at understøtte Bønderne til at kjøbe af Godsejerne, og de mange Godser, som bleve overtagne for Gjæld, sælges atter samlede som Godser. Først efter Julirevolutionen af 1830 og Stændernes Indførelse begynder der nyt Liv.

I denne Periode, for omtrent en Menneftaalder siden, kan Overgangen fra det gamle Agerbrug fra Midten af forrige Aarhundrede siges at være afsluttet; Hovedsagen er sikkert den nye Drift, man nu allevegne har indført, og som mer eller mindre nærmer sig til den højstenske Robbedrift. Man er paa forskjellig Maade gaaet over fra det gamle til det nye, idet

man f. Ex. paa Volland og Falsster i lang Tid har ladet sig nøje med at flytte Herteafgrøden fra en Del af Brakmarken ind i et særskilt Skifte mellem Hvede og Vaarsød, eller idet man andre Steder, navnlig paa Fyen, for en Tid bliver staaende ved en simpel Femmarksdrift. Men om end Mejeridriften langt fra endnu spiller samme Rolle, som i det græsrigge Holsten — man er i den Grad paa Kornavlens Standpunkt, at Kvæget ofte agtes kun for et nødvendigt Onde for den magre Gjødnings Skyld, man igjennem det tilvejebringer — er man dog næsten allevegne efterhaanden kommen til flere Aars Græsleje. Det er omsider lykkes at skaffe kunstige Græsser og navnlig Kløveren almindelig Indgang. Fællesskabet er nu næsten fuldstændig ophævet. De Dverdre, som Mange endnu kunne erindre omkring i Vandet, ere paa ganske faa Undtagelser nær nu kun et Sagn. En Uendelighed af smaa Pletter ere ryddede eller udgravede og blevne til nyt Agerland. Samtidig har man mange Steder, i en forholdsvis kort Tid, indført Svingploven istedetfor den gamle danske Plov, der krævede det dobbelte Antal Heste og Mennesker og kun udrettede det Halve. Man har kunnet indskrænke Hestenes Tal; Sluffen regnede 1819 550,000, 1838 have vi kun 324,000. Derimod er Hornkvæget fra 1774, da det ansloges til omtr. 500,000, til 1838 steget til 855,000, og den dertil knyttede Produktion selvfølgelig voget endnu langt mere. Udførslen af Korn var naaet til omtrent i Gjennemsnit at udgjøre en Million Tønder. Endnu er Forpagtningsafgiften af mange Hovedgaarde saa lav, at den gaaer lige op med hvad Forpagteren modtager af Tiende og Hoviarbejde, men Priser og Afgifter baade af Hovedgaardsjord og Bondejord ere dog atter jevnt stigende.

Atter begyndes der med den bedre Tilstand en hel Række Reformers fra Lovgivningens Side; det synes næsten som om slige Reformbevægelser lettest foregaa, naar vedkommende Klasse allerede af andre Aarsager gaaer fremad. Stændertiden bestjæftiger sig dog mindre med det egentlige Godsejerforhold.

Man indskrænker sig til i 1838 at give nogle nærmere Bestemmelser om Fæsteforholdet og til at begunstige Høveriets Affkaffelse, og Forordningen om Jagten af 1840 søger at knytte Jagtretten til den frie Selvejers Grund. Fuld saa stor Betydning have Forordningerne om Vejvæsenet, Kjørsvæsenet og stadeligt Vands Afledning af 1841—44 og 46, ligesom ogsaa Landkommunalvæsenets Indretning og den større Frihed med Hensyn til Omsætning af Landets Produkter ifølge Frdg. af 1845 bør nævnes.

Medens Lovgivningen intet indgribende Skridt foretager, begynder imidlertid den Bondebevægelse, der efter 1848 skal faae saa stor Betydning. Vi skulle ikke her nærmere følge denne Bevægelse, men kun erindre om, hvorledes den paany har medført en stærk Overgang fra Fæste til Selvejendom. Man har efter Love af 1851—52 folgt paa yderst moderate Vilkaar, betydelig under Prisen i Handel og Vandel til Bønderne det Tilbageblevne af Statens egne Gods, Sors Akademies, Universitetets og Kommunitetets, og man har mod en ikke ubetydelig aarlig Bygafgift ved Lov af 1860 bortarvefæstet det Gods, der tilhørte forskellige offentlige Stiftelser, Kirke- og Seminariefondet saavel som det benificerede Gods, tilladt og opmuntret Salg fra Lehnsgodser og Fideikommissgodser. Man har lettet Overgangen ved at nedsætte forskellige Afgifter, og man har ved at afløse det privilegerede Hartkorns Ret helt ophævet den Hindring, der tidligere laa i det af Bøndergods betingede Skatteprivilegium. Istedetfor at gaa til Tvangsafløsning har man derimod foreløbig affluttet Sagen ved L. af 19de Febr. 1861, der giver Forpagtningsfrihed til de Gaarde, der i 20 Aar have været i Selveje, der tillader Godsejerne, naar de sælge, at indtage hver 10de Gaard til fri Raadighed, og som endelig søger at hæve de værste Ulemper ved det tilbageblivende Fæste. Dels ved disse Foranstaltninger af den lovgivende Magt, dels ved den hele folkelige Bevægelse, dels fordi det i og for sig betalte sig at sælge, er man virkelig naaet saa vidt, at kun 10,000 af Landets 70,000 Bøndergaarde endnu ere

i Livsfæste. Man har samtidig søgt at forbedre Husmændenes Kaar ved at paabyde skrevne Pengekontrakter om Leje af Huse, og man har endelig skredet til at afløse mod en fast Afgift saavel alt Hoveri og Bligtarbejde til Kirken, som al Tiende og Smaa=redsel. Man har fremdeles ved forskellige Lovgivningsarbejder fortsat Bestræbelserne for at forbedre Vandafledningen, Bevæsen og Sandflugtens Dæmpning. De forskellige Klasser af Agerbrugerne have haft betydelig Fordel af hele den frifindede Næringslovgivning, og ere bl. A. blevne befriede for al Udførselstold, og de have fuldkommen lige med andre Borgere nydt Gavn af hele den nyere Tids politiske og kommunale Bevægelse. Staten har særlig søgt at fremme deres Liv ved Foranstaltninger til Husdyravlens Udvikling og ved de betydelige Midler, den aarlig offerer saavel til den kgl. Landbohøjskole og Veterinærskole som til forskellige mindre Skoler. To Krige og fortsatte formentlig nødvendige Udgifter til Forsvarsvæsenet, have i Forbindelse med de Børnveje, der tildels ere anlagte netop i Agerbrugets Interesse, gjort det umuligt at nedsætte Skatterne med noget betydeligt Beløb; men ligesom Agerbrugerne ere befriede for ensidig at bære Børnepligten, saaledes ere de ogsaa ved Statens nuværende Forsatning sikrede imod at see deres Ejendomme — for den nemme Maalestoks Skyld — tyngede med nogen ensidig Byrde. Striden imellem de forskellige Samfundsklasser har i flere Retninger gjort Udviklingen nogen Skade, navnlig ved at binde gode Kræfter, der ellers kunde have været anvendt bedre; den synes efterhaanden at skulle bilægges, men vil dog vistnok i den nærmeste Fremtid forhindre Landbolovgivningens videre Udvikling i frifindet Retning.

Samtidig med denne store politiske, ogsaa landbopolitiske Udvikling, ere alle de private Bestræbelser til Landbrugets Fremme kraftigen fortsatte, og medens det i forrige Aarhundrede var Regjeringen, der havde Hovedøren, er det utvivlsomt nu de Private, hvem den aldeles overvejende Del af det almindelige Fremstrid skyldes. Siden Fyrrettyverne er vor Jord bleven afgravet, og dens Dræning

paabegyndt, idet 200,000 Tdr. Land ere rørlagte; vi have merglet, og ved Hjælp af den svenske Harve og andre bedre Redstaber underkastet vor Jord en omhyggeligere og paa samme Tid billigere Behandling. Vi have væsentlig herved forhøjet Produktet af vor Kornavl. Bedre Sædarter og omhyggeligere Rensning giver os rigere Produkt og fremfor alt bedre Varer. Forstjellige Forhold, bl. A. Mangel paa Arbejdskraft under Krigen 1848, have givet Stødet til Indførelsen af mangfoldige Maskiner, mellem hvilke bl. a. Tærste- Rense- og Hakkelse-Maskinrr maa siges at være blevne almindelige. Vi udføre nu lige saa mange Millioner Tønder Korn, som vi for hundrede Aar siden udførte hundrede Tusinder, og de kostbare Kornsorter, Hvede og Vng, udgjøre nu en langt større Del deraf. Af 6,800,000 Tdr. Land, som Danmark udgjør, anvendtes 1866 4,800,000 til Produktionen, og heraf atter noget over 300,000 Tdr. Land til Skov, 2,000,000 Tdr. Land til Korn, Rodfrugter, Handelsplanter m. m., og 2,500,000 til Afgræsning, Høstet og Brak m. m. Der faaes nu 40 pCt. mere end i 1838, der befaaes henved 100,000 Tdr. Land med Hvede, eller omtrent $1\frac{1}{2}$ Gang mere end 1838, 400,000 med Rug eller kun $\frac{1}{10}$ mere end i 1838, 550,000 med Vng eller henimod $\frac{1}{3}$ mere end i 1838, Havre noget over 650,000 eller noget over $\frac{1}{2}$ Gang saameget som i 1838. Det samlede Udbytte antages efter forskjellige Overslag af Professor Holst og Satsrevisor Gad at udgjøre fra $18\frac{1}{2}$ til $19\frac{1}{4}$ Millioner Tdr. Sæd til en Værdi af omtrent 80,000,000 Rigsdaler. Efter Prof. Holsts Kalkuler skulde det være en Fremgang i Sammenligning med Aarhundredets Begyndelse med over 130 pCt., med 1819 med omtr. 90 og med 1838 med over 70 pCt. Endnu henligger i Brak henimod $\frac{1}{6}$ af det befaaede Areal og, hvis Angivelserne ere rigtige, skulde andre Rodfrugter end Kartofler kun indtage 5,500 Tdr. Land, medens Raps derimod indtager 28,000 og andre Handelsplanter 18,000 Tdr. Land. Kammerraad Rasmussen angiver i sin „Gisselfelds Historie“ Udsædens Størrelse fra den sjællandske By Braabj: Den var i 1662

141 Tdr., 1755 274 Tdr., 1867 425 Tdr. Man kan betvivle, om Udbytten svarer til denne Forøgelse i Opdyrkning for det første Aarhundrede; thi 1755 udgjør Havre en forholdsvis meget stor Del af Udsæden, men man kan af samme Grund ikke tvivle om, at Udbytten er meget maaske endnu mere end Opdyrkingen i det sidste Aarhundrede.

Skjøndt vor Kornavl hidtil har spillet Hovedrollen, er vor Kvægdrift dog maaske i Øjeblikket i stærkest Fremstrid. Tallet af Hornkvæg var 1866, 1,200,000 Stkr. eller omtrent 40 pCt. større end i 38, en Tilvæxt der ganske vist har været dobbelt saa stor i England, som paa Derne, og vor Produktion er utvivlsom i endnu højere Grad baade forøget og forbedret. Vi udføre nu omtrent 50,000 Stkr. levende Kvæg og 40,000 Tdr. Smør. Og dog er det jo her, vi endnu have mest tilbage. Vor Kvægrace er i god Fremgang, idet Anglerstammen mere og mere udbredes paa Derne; Fyen var allerede i forrige Aarhundrede berømt for sit skønne røde Kvæg. Men en stor Forbedring i Kvægholdet paa de mindre græsrigge Der er vel næppe tænkelig uden Indførelse i større Stil af Rodfrugtdyrkning og andre dermed i Forbindelse staaende Forandringer i vort hele Driftssystem. Selv hvor man har forbedret Kobbeltbruget ved at indskyde en Mellemgrøde, er Kløver- eller Urte-Træthed altfor ofte et Vidnesbyrd om Nødvendigheden af en Forandring, ligesom ogsaa de sidste Afgrøder af Baarsæd, ved de fleraarige langstraaede Sædskifter, ved deres Udseende altfor ofte opfordre til en energisk Fremgang. Der er herimod et dobbelt Middel: stærkere Fodring af vore Malkekøer — det er det vi allerede ere komne ind paa — eller Begyrd og Fedning, hvortil atter kræves Federacer, om ikke tillige Radsaaning og Dybpløjning. For et Par Aar siden syntes den Udførsel af Fedekvæg, der var begyndt under, Landhusholdningselskabets Ledelse at erstatte den gamle Udførsel af magre eller halvmagre Kreaturer, der naturligt forholdsvis mere og mere var meget Pladsen for Mejeridriften; det er vanskeligt for Øjeblikket at forudsig noget bestemt herom. Som et glædeligt Tegn for vor Fremadstriden

bør bemærkes, at Udførsel af Oliefager er i Aftagende, og derimod Indførslen deraf i stærkt Tiltagende.

Swineholdets Fremgang har været naturlig knyttet til Mejeridriftens Bevægelse. Antallet var i 1866 380,000, eller 62 pCt. mere end i 1838. I faa Aar ere tidligmodne engelske Racer eller Blandinger dermed indførte næsten overalt.

Faareholdet var 1866 1,900,000 Stkr. eller knap 14 pCt. større end i 1838. De udvikles som bekjendt i Retning af Rjødfaar, medens Merinosfaarene, hvis Indførelse var en Binding for vort extensive Agerbrug, endogfaa aftage i Antal, hvortil Uldprisernes Synken siden 1851 bidrager. Det er det Samme, som viser sig i de fleste andre Lande, og som har været en naturlig Følge af den overordentlig store Tilstrømning af australsk Uld.

Det vilde have været af den største Interesse, hvis der havde foreligget tilstrækkelige statistiske Oplysninger om Jordpriser og deres Udvikling. Enhver veed, i hvilken Grad vore Landejendomme ere stegne i Pris, og hvorledes denne Stigning er fortsat indtil den sidste Tid, trods Tilbagegangen ved Krisen i 1857 og trods flere senere Aars lave Kornpriser. Stigningen i Værdi skyldes dels vor egen større agronomiske Udvikling, dels den forøgede Af sætning i England, der atter igjen er fremkaldt saavel ved dette Lands fortsatte større Udvikling som ved den særegne Rettelse for Indførselen, der tilvejebragtes ved den engelske Korntolds Ophævelse i 1842-47. Det er nu som i Slutningen af forrige Aarhundrede, at Mange af dem, der kjøbte Godser for atter at udstykke dem, eller af dem, der som Fæstere kjøbte deres Gaarde til Selvejendom, have for tjent betydelig Formue ved atter under forskellige Former at sælge. Til stor Gavn for mange Ejere har den Udvikling og Sikkring af Kreditten været, som har fundet Sted for Realkreditens Vedkommende, navnlig gennem Drettelsen af Kreditforeninger, og for den personlige Kredits Vedkommende gennem Bankerne og Sparekasserne, om end der ogsaa ved Stiftelsen af Hypothekbanker og Hypothekforsikringsforeninger og

ved bedre Organisation af den personlige Kredit er Plads for betydeligt Fremmskridt. Blandt Andet kunde ogsaa forskjellige Grundforbedringer, navnlig Drainingen, tænkes lettede ved, at man tilstod det Laan, som gjøres i sliige Djiemed, og som virkelig skaber ny Bædi, fortjent Prioritet fremfor andre Fordringer. Hele Krediten, men navnlig dog Realkrediten, er af fortrinlig Betydning i et Land som Danmark, hvor Fæste forsvinder for Selvejendom, og hvor selv af de store Gaarde ikke ¹ drives af Forpagtere, og den bliver det mere Dag for Dag, efter som Agerbrugets Udvikling gjør Fordring paa større og større Kapitalanvendelse.

Den samme Mangel paa statistiske Oplysninger gjør sig gjældende ved det Spørgsmaal, der af alle burde have mest Betydning for vort Fædrelands Fremtid, Spørgsmaalet om Arbejdslønnens Størrelse. Det er utvivlsomt, at vore Arbejders Stilling i enhver Henseende er bleven flere Gange bedre, end den var for 100 Aar siden. Det er mere tvivlsomt, i hvilken Grad den er forbedret i Sammenligning med Slutningen af forrige Aarhundrede. Lønnen synes ganske vist i Øjeblikket at være stigende, men dog synes der her at være et stedse mere følt Tryk, som vel kan lattes, men vanskeligt kan afhjælpes ved Indretninger, som gjensidige Foreninger, ved nok saa hensigtsmæssig Udvandring eller ved en bedre Ordning af vort Fattigvæsen. Navnlig klage de, som stadig leve af deres Arbejde, hvad Stand de end høre til, over den stigende Vanskelighed ved at komme i selvstændig Stilling, det, der dog er et saa naturligt og saa berettiget Maal for saa mange Mennefters Anstrengelser. Og virkelig synes dette at blive vanskeligere og vanskeligere, jo mere den i andre Henseender saa hensigtsmæssige Selvejendom udbreder sig, og jo mere man derved luffer Bejen for den ubemidlede duelige Mand til at komme i Vej ved at forpagte eller leje Jord. Ganste vist fortjener det at fremhæves, i hvilken Grad Stigning af Beboelfernes Tal, som naturligt følger med Befolkningens Tilvæxt, tillige er ledsaget af en stigende Udtykning. I 1860 var Husenes Tal steget til 137,000 — heraf

de $\frac{2}{3}$ Selveje og $\frac{1}{3}$ Fæste og Leje — fra 108,000 i 1850, og deres Jordtilliggende var tiltaget i lignende Forhold; kun $\frac{1}{3}$ manglede endnu Jord. Jordens Udstykning til Huslodder vækker Behyrmring hos mange, men er i Virkeligheden det vigtigste Middel til at hæve den arbejdende Klasse. Kun maa det være Hovedopgaven, for at de vigtigste Formaal her skulle naaes, at vore Husmænds Jordbrug hæves til et ganske andet Standpunkt, end det der nu her er det Sædvanlige. Udviklingen har i andre Retninger været vidunderlig siden 1769; men den Dyrkning, der maa blive Hovedsagen for de mindre Jordbrugere, staaer endnu ikke meget over det, vi dengang havde. Endnu er Handelsplanter og Spadedyrkning kun enkeltstaaende Forsøg. Frugthaverne findes endnu ikke i mange andre Egne, end hvor Prinds Jørgen og enkelte andre Mænd allerede dengang havde indført dem. Endnu har Humlen kun almindelig Betydning i den fjenste Egn, hvor alt da Fru Anna Trolle havde bragt den i Gang ved at udsende fire af Egnens Mænd til Tydskland. Der er her en Opgave, der for Danmarks Fremtid er af lige stor økonomisk, social og almindelig human Betydning.

f. L. Nøbollegaard den 1ste Juli 1869.

H. C. Frederiksen.